

Поль РІКЕР

ПРОЩЕННЯ І ДАР¹

— У останній книзі “Критика і переконання” ви зупинилися на акті прохання про вибачення у сфері політики, надаючи приклади керівників держав Віллі Брандта, Короля Хуана Карлоса. Право вибачити й ризик прохання вибачення Ви простежуєте як наскрізну тему культури Європи з часів “Антігони” Софокла. Осмислення цієї теми є дуже важливим для пост-радянських країн. Прошу Вас окреслити її основні лінії для читачів часопису “Дух і літера”.

— Позиція Антігони цікава у двох аспектах, вона посиляється на неписані закони — на протигагу політичному законові, і при цьому зазнає поразки. Вона зазнає поразки через те, що всі дійові особи трагедії наділені надзвичайно сильним почуттям обов’язку і в той же час їхні погляди безкомпромісні й обмежені. Ось чому трагедія закінчується загальним убивством. У трагедії ніхто нікому не вибачає. Антігона, як і Креон, залишається при своїх поглядах.

Щойно у Гегеля, в розділі, присвяченому невпевненості у собі (кін. 6 розділу), ми зустрічаємо першу форму вибачення. Людина з прекрасною душею протиставляється людині дії. В якомусь сенсі, це історія Антігони. Але на іншому духовному рівні, оскільки і та, й інша людина позбавлена особистісних рис. Людина переконання визнає людину, що займає активну позицію, людину дії. Саме тут Гегель застосовує слово “вибачення”. Він говорить навіть про взаємозаміщення цих двох позицій. Існує два підходи: внутрішнє переконання і зовнішня активність. Мораль переконання і мораль відповідальності мають визнавати одна одну (Макс Вебер).

Прощення є типово християнським за трьох умов: треба бути тим, хто просить вибачення, а не тим, хто каже: “Я

вибачаю". Той, хто просить вибачення, має бути готовим до того, що йому відмовлять. Єврей може і не простити німців, які вбили його рідних. Деякі речі не можна вибачити: таке впокорення є суто християнським. Інша умова — мати досвід вибачення, коли вибачають тебе самого. Нарешті, третє — це відчуття, що прощення - це сама основа буття, а Христос є уособленням прощення. Я спробував зблизити сам акт надання з отриманням прощення (*don et pardon*). Ми отримали основне прощення: це милість — дар існування. Сама наша присутність у світі — наслідок основного дару. Тут я наблизився до містики. Мейстер Екхарт каже, що немає різниці між творенням і спокутою, оскільки це два акти надання, наділення. Наділення існуванням і наділення смислом, де існування і смисл стоять поряд, дані разом. Можна говорити про моральне, політичне, юридичне, світське значення прощення, яке насправді є лише відбитком фундаментального прощення.

Просити вибачення, бути вибаченим значить перебувати у сфері прощення й у сфері дару. Відповідність між даром та прощенням (*don et pardon*) існує у більшості індоєвропейських мов, наприклад англійське *given/forgiven*.

Дар постає проти ринкового обміну, в якому дар розглядається як можливість отримати щось узамін. Треба вийти на рівень, де панує ідея дару без відплати. Це означає давати, не чекаючи відповіді. Можливо, це надто аскетичне сприйняття дару. Але треба бачити його містичний сенс, знати, що таким чином відбувається обмін на глибокому рівні, і такий обмін уже не є ринковим. Перш за все треба відмежуватися від ринкового обміну, який заснований на рівності, еквівалентності, це коштує стільки-то і т.д. Слід подолати однобічний обмін. Відмовитися від власності, не чекаючи відплати. Але ця ідея - не чекати відплати є лише переходом до встановлення обміну на вищому рівні.

Для роботи на суспільних засадах, безкоштовної роботи, не вистачає охочих, виникають проблеми з її фінансуванням. Можна запідозрити тих, хто займається благодійністю, що вони роблять це для очищення совісті або щоб відчути власну зверхність. Це робить їх залежними від тих, кому вони дають.

Отже, щоб відкинути все, що нібито пов'язане з ринковою економікою, з очікуванням майбутньої відплати у тій

чи тій формі, потрібно піддати критиці саму ідею дару. Існувала навіть форма християнської свідомості, яка була зруйнована саме таким чином. Це індульгенції, які існували у часи Лютера, коли можна було купити місце на небі. З цим необхідно було покінчити. Повернулась ідея прощення, яке не можна заслужити, а отже, в якому немає обміну. Воно потрібне, щоб повернути любов близьких і Богу. Якоюсь мірою здійснити обмін, але неринковий.

Не можна будувати всі особистісні стосунки у колективі на законах ринку, за принципом “ти мені — я тобі”. Усі країни намагаються поєднати ринкову економіку, яка підкорюється суворим законам монетарного обміну, та суспільну солідарність. Мені до вподоби німецький варіант ринкової економіки. Це форма європейської соціал-демократії з ліберальним нахилом. Але вона виглядає досить м'якою, відколи припинили своє існування фашизм як права течія й комунізм — як ліва.

Боротьба тепер точиться між сірим і сірим, а не між чорним і білим.

Певні стосунки мають засновуватися на принципі прибутковості, це необхідна умова існування продуктивної економіки, нічого кращого поки що не придумано. Єдиною альтернативою було централізоване, адміністративне управління, зразком якого був Радянський Союз, але воно зазнало поразки.

Єдиний вихід — це пом'якшити економічні принципи шляхом зміцнення суспільної солідарності у системі, яка заснована не на солідарності, а на спільному інтересі. Це пошуки гри, у якій вигравали б усі.

Поки що будь-яка економіка, яка створює багатство, одночасно викликає появу нерівності, зубожіння і навіть крайнього зубожіння.

У Франції півмільйона громадян живуть у крайній бідності. Не можна захоплюватися системою, в якій добробут створюється ціною таких втрат.

Слід визнати інше. Треба віднайти у власних переконаннях те, що виходить за рамки загальноприйнятого використання слів та досвіду, те, що Мейстер Екгарт називав закинутістю, подоланням. Подоланням ізсередини. Йти від найдрібніших до найголовніших обов'язків і навіть виходити за межі обов'язку. Блаженний Августин каже: “Люби і роби тільки те, що хочеш робити”. Дуже хотіти — важко.

У Японії обмін дарунками є надзвичайно тонкою справою. Людина, що займає високе соціальне становище, повинна робити подарунки іншим, але тільки за умови, що ті зможуть віддячити їй тим самим. Це прихований обмін. Крім того, існують непомірні обміни, як, наприклад, у Африці, де дарунки можуть привести до повного зuboжіння.

У Євангелії Ісус висловлює золоте правило: "Не роби іншому того, чого ти не хочеш, щоб робили тобі". Далі у Євангелії від Марка і від Луки цей принцип піддано суворій критиці і сказано, що саме так чинять погани. Золоте правило обіцяє переваги в майбутньому, у ньому прихована пастка. Погани приймають одне одного, щоб самим бути прийнятими: це дар, який вимагає відплати.

Ніщше переінакшив золоте правило, кажучи: "Чини з іншим так, як він хоче, щоб ти чинив з ним".

Будь-яка продуктивна система, тобто така, що збільшує розмір пирога, одночасно викликає всілякі негаразди. Усі сучасні технології викликають небажані ефекти, передусім через те, що розширюють владу людини. А там, де зростає влада людини, з'являються негаразди. А там, де багато негараздів, з'являється нова небезпека. А ця нова небезпека вимагає відповідальності. Коли ж негараздів більше, ніж переваг, треба вміти спинитися, і це — наш обов'язок.

Європейців зробили європейцями надбання грецької філософії, світ критики та біблійська спадщина, християнська традиція. Про їхнє засвоєння у сучасності — книга "Критика і переконання"².

З французької переклала Світлана Жолдак

Примітки

¹ Розмову з П.Рікером у Парижі 1 березня 1996 року записав К.Сігов.

² Основи практичної філософії П.Рікера знайомі українському читачеві з його книги "Навколо політики". - К., "Дух і Літера". - 1995, 336 с.